

شاخص‌های ارزیابی محتوایی و شکل ظاهری کتاب «تاریخ الأدب العربی (العصر الجاهلی) اثر شوقی ضیف»

اسحاق رحمانی^۱

دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه شیراز،
شیراز، ایران

حانیه ظفرآبادی

دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه شیراز،
شیراز، ایران

با وجود گسترش امکانات آموزشی برای تدریس در رشته زبان و ادبیات عربی، هنوز هم کتاب از رسمی-ترین منابع اطلاع‌رسانی به شمار می‌آید. و نقش اساسی و مهمی در یادگیری مطالب و خصوصاً تاریخ ادبیات دارد. برخورداری از بهره‌وری در تألیف کتاب‌های درسی دانشگاهی، نیازمند ارزیابی و نقد مداوم آن‌ها و تلاش برای رفع نقاط ضعف است. در این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی، شاخص‌های ارزیابی شکل ظاهری و محتوایی کتاب «تاریخ الأدب العربی (العصر الجاهلی)» اثر شوقی ضیف، که از منابع اصلی تاریخ ادبیات است، بررسی می‌شود. در نهایت این مقاله به نقاط ضعف و قوت کتاب شوقی ضیف می‌رسد. غیر از ضعف‌هایی مانند حجم غیر متعارف کتاب، کیفیت نامطلوب صفحه‌آرایی، می‌توان گفت که شاخصه‌های ظاهری رعایت شده‌است، اما در خصوص شاخص‌های ارزیابی محتوایی، کتاب نیازمند بازنگری دوباره است. باشد که مؤلفان و ناشران با در نظر گرفتن این موارد به بهره‌وری بیشتر دانشجویان رشته عربی از این کتاب به عنوان یکی از اصلی‌ترین منابع مطالعه تاریخ، کمک کند.

واژه‌های کلیدی: شاخص‌های ارزیابی، شکل ظاهری، محتوا، تاریخ ادبیات، شوقی ضیف.

^۱ esrahmani@yahoo.com

مقدمه

فعالیت‌های علمی و تولید آثار و منابع آن، زیباترین و سودبخش‌ترین قسمت زندگی انسان است. اگر بررسی پیوسته فعالیت‌های زندگی ضرورت دارد، تحقیق درباره فعالیت‌های علمی و تلاش برای بهبود اصلاح واقعی آن‌ها نیز لازم است. کتاب درسی مهم‌ترین محصول نظام برنامه‌ریزی درسی است. این‌که این محصول چه خصوصیتی دارد، تا چه حد برای تدریس در مراکز آموزشی مناسب است و چه ایرادات و کاستی‌هایی بر آن مترتب است، امری نیازمند نقد و بررسی است. بنابراین این مقاله با هدف شناسایی نقاط قوت و ضعف کتاب‌های درسی دانشگاهی رشته زبان و ادبیات عربی در دو بخش: شکل ظاهری و محتوایی به نقد این کتاب می‌پردازد.

رعایت معیارهای ارزیابی شکل ظاهری و محتوایی، از مسائل مهم و کلیدی در تدوین کتب درسی دانشگاهی محسوب می‌شود و تأثیر بسزایی در یادگیری دانشجویان و ایجاد انگیزه برای مطالعه آن دارد. بررسی محتوای کتاب‌های درسی گروه‌های زبان و ادبیات عربی دانشگاه‌های ایران و دریافت میزان تطابق محتوای این کتاب‌ها با معیارها و اصول تدوین کتاب‌های درسی می‌تواند راه‌گشای اصلاح این کتاب‌ها یا تدوین کتاب‌هایی با رعایت استانداردهای لازم باشد. از این‌رو پژوهش در این زمینه به‌ویژه با توجه به تعدد گروه‌های عربی در دانشگاه‌های ایران و گستردگی تدریس برخی کتاب‌ها ضرورت دارد. در این مقاله کتاب «تاریخ‌الأدب العربی (العصر الجاهلی)» اثر شوقی ضیف که از جمله کتاب‌های درس ادبیات رشته زبان و ادبیات عربی است و در سطح گسترده‌ای در دانشگاه‌های ایران تدریس می‌شود، نقد و بررسی شده است.

اگرچه این اثر کتابی جامع است، اما با اشکالاتی از نظر شاخص‌های محتوایی و ظاهری مواجه است. این مقاله می‌کوشد با بررسی این دو شاخص، ایرادهای وارد بر آن را بیان کند. در این مقاله دو ویژگی ظاهری محتوایی در چندین مقوله در نظر گرفته شده که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد. به این ترتیب کتابی کارآمد و اثربخش است که بتواند پدیدآور را تبیین کند و بیانگر اهداف مؤلف باشد. بنابراین کتابی که سهم قابل قبولی از این ویژگی‌ها در آن یافت شود، به چنین اهدافی دست خواهد یافت. کتاب اثربخش به خوبی با مخاطب ارتباط برقرار می‌سازد و انگیزه او را در پیگیری موضوع تقویت می‌کند. آنچه در این فرایند ارتباطی و انگیزشی نقش‌آفرین است، علاوه بر محتوای علمی، شکل ظاهری است که دارد.

پیش از این مقالات بسیاری در زمینه بررسی شاخصه‌های ارزیابی کتب درسی نگاشته شده است. از جمله پژوهشی که به وسیله احمد رضی در سال ۱۳۸۸، با عنوان «شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی» در مجله سخن سمت انتشار یافته است و یا مقاله‌ای که حجت رسولی و علی عدالتی

نسب در سال ۱۳۹۰، با عنوان «بررسی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی: نمونه: جواهرالبلاغه» نوشتند و در خصوص نقد آثار شوقی ضیف نیز پژوهش‌هایی صورت گرفته‌است. از جمله: «ترجمه و بررسی کتاب الادب‌العربی المعاصر فی مصر» که علی اسلامی در سال ۱۳۹۴ منتشر کرده‌است. ولی در خصوص بررسی انواع شاخص‌های ارزیابی در آثار شوقی ضیف هنوز پژوهشی انجام نشده و در این مقاله، نویسنده در پی پاسخ‌گویی به سؤالات زیر است:

۱. شاخص‌های محتوایی و ظاهری در کتاب پیش‌رو به چه صورت است؟ ۲. نقاط ضعف و قوت

کتاب در چه مواردی است؟

این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی دو شاخص محتوایی و شکل ظاهری در کتاب تاریخ الأدب‌العربی (العصر الجاهلی) اثر شوقی ضیف می‌پردازد.

شاخص‌های ارزیابی شکل ظاهری

کتاب درسی ابزار کار دانشجوست و دانشجویان حداقل یک نیم‌سال تحصیلی با آن سروکار دارند. جذابیت ظاهری کتاب با توجه به خصوصیات روحی و سلیق دانشجویان از اهمیت خاصی برخوردار است و از جهت برانگیزانندگی در امر یادگیری مؤثر است. بررسی موارد زیر می‌تواند در ارزیابی شکل ظاهری کتاب مد نظر قرار گیرد.

حجم کتاب نباید غیر متعارف باشد. باید شمار صفحات متناسب با محتوای کتاب و درس باشد. می‌توان گفت برای هر واحد درسی، میانگین حدود یکصد صفحه مناسب است. (رضی، ۱۳۸۸: ۲۸). تعداد صفحات کتاب شوقی ضیف، به عنوان یک کتاب درسی دانشگاهی، کمی زیاد است و ممکن است به خاطر همین حجم زیاد، خواننده کیفیت را فدای کمیت کند. یعنی شاید زمان امتحان، در تلاش برای مطالعه کل کتاب، از درک درست مطالب باز ماند. البته این اشکال زمانی بر کتاب شوقی ضیف وارد است که از آن به عنوان یک واحد درسی استفاده شود ولی اگر آن را منبعی برای مطالعه سیر تاریخ ادبیات، در نظر بگیریم، حجم صفحات آن نه تنها زیاد نیست، بلکه حتی قابل افزایش نیز هست. از محاسنی که این کتاب دارد، وجود تناسب میان حجم صفحات هر فصل با فصل‌های دیگر است که نشان‌دهنده طبعه‌بندی درست مطالب و فصل‌بندی منطقی کتاب است. با وجود حجم زیاد کتاب، تناسب میان حجم فصل‌ها رعایت شده‌است.

کیفیت حروف‌نگاری (تایپ) از عوامل جذابیت کتاب است. برای مثال استفاده از حروف متفاوت در متن (تفاوت نوع حروف، اندازه حروف و رنگ حروف) جهت برجسته‌کردن برخی از نکات علاوه بر آنکه توجه دانشجو را به نکات اصلی متن جلب می‌کند، موجب چشم‌نوازی صفحات کتاب می‌شود. (همان: ۲۸). کیفیت تایپ در کتاب شوقی ضیف از مسائل قابل توجه است. تفاوت در حروف‌نگاری

اشعاری که نویسنده به عنوان شاهد مثال آورده و نیز تفاوت فونت اسم کتاب‌ها و بزرگ‌تر بودن سایز حروف، به درستی رعایت شده‌است.

کیفیت صفحه‌آرایی: صفحه‌آرایی کتاب شبیه طراحی ساختمان است. گرافیک با مشورت و پیراستار و تأمل در فهرست مطالب کتاب و فصل‌بندی مشخص می‌کند که در آغاز هر فصل -که همچون اتاقی است- چه درگاه و دری بسازد تا خواننده با دیدن آن احساس کند که وارد فضای جدیدی شده‌است. (انوری و پشت‌دار، ۱۳۷۷: ۱۰). در کیفیت صفحه‌آرایی عواملی چند مانند حاشیه، فاصله بین سطرها و تصویر و اشکال اثرگذار هستند. منظور از حاشیه فضایی خالی است که در چهار طرف نوشته باید در نظر گرفته شود. «قاعده کلی این است که حداقل میزان حاشیه در سمت بالا و چپ ۱/۵ سانتی‌متر و حاشیه سمت راست به دلیل این که صحافی می‌شود ۲/۵ سانتی‌متر باشد.» (میرزاییان، ۱۳۸۵: ۶۵). در مورد فاصله میان سطرها نیز باید گفت که فاصله کم باعث خستگی چشم می‌شود و فاصله زیاد نیز بر حجم کتاب می‌افزاید. در عین حال فاصله مناسب موجب افزایش تمرکز خواننده می‌شود، اما به نظر می‌رسد که در کتاب شوقی ضیف، فاصله سطرها کم است و این فاصله از بخش زندگی‌نامه شعرا کم‌تر هم می‌شود. شاید این کاهش فاصله بین سطرها، برای جلوگیری از قطورتر شدن کتاب و نیز گنجاندن تمامی مطالب در کتاب بوده‌است، اما خواه ناخواه نوع فونت، اندازه حروف و رنگ آن به خودی خود چشم خواننده را خسته می‌کند و کم بودن فاصله سطرها نیز می‌تواند این خستگی را مضاعف کند.

تصویر یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر فرایند یادگیری- یاددهی است که از دیرباز در کتاب‌های درسی از آن استفاده شده است. کتب آموزشی درسی دانشگاهی تاریخ ادبیات نیز می‌توانند با استفاده از تصویر، یادگیری مسائل را ملموس‌تر و عینی‌تر کنند. (نظری منظم و موسوی، ۱۳۹۵: ۲۰). اتفاقی که در کتاب شوقی نیفتاده و به هر علتی تصویر و شکل در این کتاب مورد استفاده قرار نگرفته‌است. هرچند امروزه اهمیت شکل یا تصویر مناسب می‌تواند نویسنده را از نوشتن چندین جمله بی‌نیاز کند و در عین حال علاقه به کتاب را در دانشجویان افزایش دهد.

صحافی کتاب: کتاب درسی به دلیل استفاده زیاد باید به اندازه کافی محکم باشد تا در اثر استفاده زیاد صفحات آن از هم باز نشود (نصر و همکاران، ۱۳۸۵: ۶۲). جلد کتاب عامل شناسایی کتاب‌ها از یکدیگر است. روی جلد کتاب عنوان، نام نویسنده یا نویسندگان، مترجم و ناشر درج می‌شود. معمولاً جلد کتاب‌های درسی از دو نوع شومیز و گالینگور است. جلد گالینگور برای کتاب‌های حجیم مناسب است. (همان: ۶۱). همچنین کاربرد صحیح رنگ برای جلد نیز مهم است. کتابی از نظر رنگ جلد مطلوب تلقی می‌شود که از سه رنگ و بیش‌تر استفاده شده باشد. (جمالی زواره و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۹). رنگ‌ها تأثیرات فرهنگی دارند، اما گذشته از این تأثیرات و تأثیرات ناشی از جنس و بافت رنگ یا مجاورت آن‌ها

با رنگ‌های دیگر، در مجموع و به طور تقریبی، رنگ‌ها دارای تأثیرات روان‌شناختی نیز هستند. مثلاً رنگ سبز اعتماد به نفس را تداعی می‌کند یا قرمز نشان جنگ، انرژی و خطر است. بنابراین در رنگ‌ها باید دقت به عمل آورد. (افشار مهاجر، ۱۳۹۲: ۱۹۰). کتاب شوقی ضیف به دلیل حجم بالا به صورت گالینگور صحافی شده. چون این کتاب جزو منابع درسی دانشجویان رشته زبان عربی است و هم در دانشگاه و هم در محل سکونت از آن استفاده می‌شود و ممکن است در اثر استفاده زیاد، شیرازه آن از هم بپاشد. در طراحی جلد کتاب شوقی، بیش از سه رنگ به کار رفته‌است که طبق گفته جمالی زواره و همکاران، باید گفت کتاب پیش‌رو از نظر رنگ جلد مطلوب تلقی می‌شود. رنگ زمینه جلد کتاب، سبز است با کادری آبی در چهار طرف و یک سر برگ قهوه‌ای. نام کتاب با رنگ زرد در شکلی که به نقش-های قالی شباهت دارد نوشته شده‌است. تصویر روی جلد هم مردی را نشان می‌دهد که بتی را در دست گرفته و زبان به ثنای آن گشوده. که این در نوع خود، شاید اولین تصویری است که با شنیدن کلمه جاهلی به ذهن ما متبادر می‌شود. موضوعی که نویسنده در کتاب به صورت اختصاصی در مورد آن صحبت کرده، عصر جاهلی است. به همین خاطر این عبارت روی جلد با رنگ قرمز نشان داده شده‌است تا حساب آن از بقیه تاریخ ادبیات در دوره‌های دیگر جدا باشد.

در کل می‌توان گفت، جلد کتاب پیش‌رو از نظر رنگ‌بندی و نوشته‌های مربوط به اسم نویسنده، وضعیت خوب و قابل قبولی دارد. کتاب و تصویری که از شوقی ضیف در گوشه بالایی سمت راست روی جلد کتاب در کنار اسمش نقش بسته، جلد کتاب را به کارت هویتی برای نویسنده شبیه کرده که با دیدنش خواننده را دعوت به بیش‌تر دانستن و خواندن مطالب کتاب می‌کند.

نوع کاغذ کتاب‌های درسی هم اهمیت زیادی دارد. کاغذی که برای کتاب شوقی ضیف استفاده شده‌است خوب و مرغوب است.

نوع جلد کتاب نیز از موارد مهم است، زیرا جلد کتاب مانند نمای بیرونی یک ساختمان است و نخستین برخورد خواننده با کتاب دیدن جلد آن است. کیفیت نوع و جنس جلد کتاب‌های درسی دانشگاهی و خوش طرح و خوش‌رنگ بودن جلد آن‌ها -در صورتی که با سادگی طرح همراه باشد- زمینه‌ساز هم‌سوایی عاطفی دانشجویان با کتاب و محتوای آن خواهد شد. طراحی جلد کتاب شامل طرح روی جلد و پشت جلد و عطف کتاب است. (رضی، ۱۳۸۸: ۲۹).

همان‌طور که قبلاً گفته شد، شاخص‌های ارزیابی شکل ظاهری شامل مؤلفه‌های زیر است.

۱. حجم کتاب غیر متعارف نباشد.
۲. میان حجم صفحات هر فصل با فصل‌های دیگر تناسب باشد.
۳. کیفیت حروف‌نگاری از عوامل جذابیت کتاب است.

۴. کیفیت صفحه‌آرایی.
۵. کیفیت صحافی.
۶. کیفیت کاغذ.
۷. نوع جلد.

بررسی این مؤلفه‌ها ما را به این نتیجه رساند که جز در موارد یک و چهار در جای دیگری نمی‌توان از این کتاب خرده گرفت.

شاخص‌های ارزیابی محتوایی

اهداف اصلی هر کتاب درسی از طریق مفاهیم نهفته در محتوای آن تامین می‌شود. شاخصهای ارزیابی محتوایی کتاب درسی عبارتند از:

روزآمدی: دانش بشر در رشته‌های مختلف دائماً در حال افزایش و تغییر است. از این‌رو کتاب درسی باید تازه‌ترین اطلاعات علمی مربوط به موضوع را در بر داشته باشد و مطالب آن هرچند یک بار مورد تجدید نظر قرار گیرد و به روز شود. (رضی، ۱۳۸۸:۲۱). شاید صحبت از روزآمدی در مورد کتاب تاریخ ادبیات زیاد پذیرفته و عادی نباشد، ولی با توجه به تعریفی که از روزآمدی ارائه شد، می‌توان روزآمد بودن یک کتاب این‌چنینی را در استفاده از منابع جدید و به روز دنیا برای تهیه مطالب کتاب و تکمیل آن‌ها و نیز طرح نظریات ادبی که درباره تاریخ جاهلی وجود دارد، دانست چون این اقدامات باعث تغییر در روش‌ها و رویکردهاست. نگاهی به این کتاب ما را به این نتیجه می‌رساند که نویسندگان بیش‌تر از منابع قدیمی برای تکمیل گفته‌هایش استفاده کرده و هرچند این استفاده بجاست، اما اکتفا به آن‌ها باعث دور افتادن کتاب از مبحث روزآمدی می‌شود.

جامعیت: کتاب درسی در زمینه موضوع مورد نظر باید جامع باشد. جامع بودن مطالب کتاب درسی بدین معناست که باید با توجه به اهداف کلی و اهداف ویژه سر فصل‌های هر درس سنجیده شود. (همان: ۲۲). در توضیح این‌که آیا مطالب کتاب شوقی ضیف جامعیت دارد؟ باید گفت که هرچند این کتاب از جمله منابع مهم تاریخ ادبیات به شمار می‌آید، اما باز هم از جهاتی می‌توان به آن خرده گرفت. برای مثال شاعر در بخشی از کتاب، زندگی‌نامه چهار تن از شعرای جاهلی را طرح کرده و در مورد هر کدام حدود سی الی سی و پنج صفحه مطلب نوشته‌است. در صورتی که می‌توانست با کم کردن این صفحات زندگی‌نامه به شعرای بیش‌تری اشاره کند. او در زندگی هر شاعر را در چهار بخش (قبیله، حیات، دیوان و شعر او) توضیح داده‌است. سه مورد ابتدایی را می‌توان در زمره مباحثی که به تاریخ ادبیات مرتبط است، جا داد. البته نه با حجمی که گفته شد. ولی در بخش شعر، شوقی ضیف به شرح و توضیح ابیات پرداخته و حتی حاشیه صفحات این قسمت را نیز به توضیح معنای واژگان دشوار شعر

اختصاص داده‌است. اشاره به شعر در یک کتاب ادبی، هرچند خالی از لطف نیست اما محدود کردن شرح ابیات به آوردن معنای لغات در پایین صفحه، می‌تواند فضا را برای طرح مباحث ضروری‌تر خالی کند.

مرتبط بودن مطالب کتاب با سایر دروس وابسته: هر درس مجموعه دروس دانشگاهی با برخی دروس دیگر مرتبط است. بعضی درس‌ها پیش‌نیاز درسی دیگرند و بعضی از دروس همزمان در یک دوره درسی ارائه می‌شوند. محتوای کتاب درسی باید آن‌گونه باشد که امکان ارتباط با سایر دروس وابسته و واحدهای درسی مرتبط برای دانشجو فراهم کند. (متین، ۱۳۸۲: ۱۵). ارتباط تاریخ ادبیات با تقریباً تمامی دروس وابسته در حوزه‌های دیگر اعم از شعر، صرف و نحو، بلاغت و ... امری انکارناپذیر است. مطالعه این کتاب ما را گاه و بیگاه به دنیای دروس دیگری چون موارد یاد شده پیوند می‌دهد.

طرح سؤالات جدید و افق‌های تازه: کتاب درسی دانشگاهی نباید فقط وسیله‌ای برای انتقال دانش به خوانندگان باشد، بلکه باید مطالب آن بتواند سؤال‌های جدیدی در ذهن دانشجویان ایجاد کند و افق‌های تازه‌ای پیش روی آنان بگشاید (مایرز، ۱۳۷۴: ۲۰). مطالعه کتاب شوقی ضیف مانند گوش دادن به حرف‌های یک معلم دانا است. معلمی که می‌خواهد حجم زیادی از اطلاعات را به مخاطب خود ارائه دهد و در مورد هر موضوعی چنان کامل توضیح می‌دهد که جای هیچ سؤالی در ذهن شنونده باقی نمی‌گذارد. ولی مشکل دقیقاً همین جاست. در یک کلاس باید بده و بستان علمی میان معلم و دانش‌آموز برقرار باشد. اگر گاهی سؤالاتی برای دانش‌آموز پیش بیاید که او را وادار به تحقیق کند، این امر به خودی خود باعث پویایی بیش‌تر می‌شود. اتفاقی که ما در کتاب جامع تاریخ ادبیات حنا الفاخوری شاهد آن هستیم. او در پایان هر مبحثی علاوه بر سؤالاتی که ممکن است برای خواننده پیش بیاید یک سری کلیدها را که می‌توان به عنوان موضوع مقاله پیگیری کرد، با مخاطب در میان می‌گذارد. مطالب کتاب شوقی ضیف جذاب است اما هر بار که حس کنجکاوی خواننده تحریک می‌شود، بلافاصله در پاراگراف بعد یا نهایتاً صفحه بعد، جواب سؤالش را پیش روی خود می‌یابد.

-وجود تناسب میان حجم اطلاعات اصلی و حجم اطلاعات جنبی: گروهی از نویسندگان پر نویس‌اند و بر حجم اطلاعات جنبی می‌افزایند. گروهی دیگر کم نویس‌اند و اهل ایجاز و خلاصه‌نویسی. و هر دو گروه در روند مطالعه وقفه ایجاد می‌کنند. حجم اطلاعات اصلی در کتاب درسی باید با حجم اطلاعات جنبی تناسب منطقی داشته‌باشد و نیز اطلاعات اصلی در کتاب به شیوه‌ای مناسب برای خوانندگان مشخص شود تا آنان بدانند که پیام‌های اصلی نویسنده چیست و در خواندن کتاب باید به دنبال چه چیزی باشند. (رضی، ۱۳۸۸: ۲۹).

شاخ و برگ دادن به هر مطلبی باعث دور شدن مخاطب از اصل مطلب می‌شود. شوقی ضیف در توضیح جنگ‌ها و آیام‌العرب، چنان غرق می‌شود و مسایل ریز و توصیفات بی‌شمار و اسامی متعدد را وارد می‌کند که به راستی خواننده فراموش می‌کند مطلب اصلی چه بود. همین امر باعث شده گاهی اطلاعات اصلی در سایه اطلاعات جنبی قرار گیرند و متأسفانه منجر به دلزدگی و ملال خاطر شود. هر چند اشاره به جزئیاتی مثل اسم اماکن، اشخاص، جنگ‌ها، قبایل و غیره، نشان از دقت و علم بالای نویسنده دارد، اما در کتابی که به عنوان یکی از منابع درسی دانشگاهی مورد استفاده قرار می‌گیرد این نکات باید تقلیل یابد تا در ارزشیابی پایان نیم‌سال تحصیلی، به جای درک مطلب اصلی در دنیایی از اسامی گم و حیران نشود.

ظرفیت مطالب کتاب در ایجاد ارتباط با موضوعات میان‌رشته‌ای: امروزه مباحث میان‌رشته‌ای و فرارشته‌ای جایگاه ویژه‌ای در تحقیقات علمی دارند. این دیدگاه محصول تعامل بین دو یا چند رشته علمی برای پژوهش درباره مسئله‌ای است و نتیجه آن وحدت‌بخشی به دانش‌های متفاوت در عصر کنونی است. (رضی، ۱۳۸۸: ۲۴).

یکی از معیارهای کیفی ارزشیابی کتاب‌های درسی در دانشگاه‌ها میزان توجه نویسنده به ظرفیت مطالب کتاب برای پیوند به مباحث سایر رشته‌ها در حل مسائل جدید و یا مواجهه جدید با مسائل است. (رهادوست، ۱۳۸۲: ۱۵).

همان‌طور که مطالب کتاب پیش‌رو، همچون سایر دروس دانشگاهی با دروس وابسته مرتبط است و هرچند جزو دروس پایه به شمار نمی‌آید و به صورت هم‌زمان با دروس دیگر ارائه می‌شود و ارتباط آن با سایر واحدهای درسی غیر قابل انکار است. به همان نسبت باید گفت که پیوند تاریخ ادبیات با سایر رشته‌های دیگر نیز امری قابل توجه است و باید در نظر داشت که انگار تمرکز اصلی شوقی ضیف در این کتاب بیش‌تر بر ارتباط و پیوند میان ادبیات و تاریخ است. مباحث وارده در فصل اول و دوم کتاب مبنی بر تقسیم اعراب، تاریخ کتابت عربی، پادشاهی‌ها، قبایل، جنگ‌ها، تاریخ ادیان و... همه و همه ما را در دنیای تاریخ غوطه‌ور می‌سازد. شوقی ضیف بر این اساس و در این کتاب، نقش یک راوی تاریخ را بر عهده دارد که با دقت تمام جزئیات را بازگو می‌کند.

ظرفیت مطالب کتاب در برقراری ارتباط با یادگیرنده و اثرگذاری بر او: بررسی‌های روانی و عاطفی دانشجویان نشان می‌دهد در صورتی که آنان با متنی ارتباط مثبت برقرار کنند و آن را بپذیرند، فراگیری و یادگیری شان افزایش می‌یابد. از این‌رو محتوای کتاب درسی باید با توجه به زمینه‌های عاطفی، شناختی و مهارتی دانشجویان ارائه شود. (رضی، پیشین: ۲۴).

تعامل و ارتباط اموری هستند که برای برقراری آن وجود دو طرف الزامی است و هرگز با یک نفر تنها تعاملی اتفاق نمی‌افتد و آنچه بیش از همه برای تداوم یک ارتباط اهمیت دارد، تأثیرگذاری ارتباط بر طرفین است و از عوامل مهم تأثیرگذاری وجود نکات برانگیزاننده و محرک در خلال ارتباط است و اکنون که صحبت از ارتباط میان نویسنده و خواننده است، باید گفت بدون وجود عوامل یاد شده، خواننده رغبتی برای مطالعه کتاب و به خاطر سپردن مطالب آن نشان نمی‌دهد. در مورد کتاب شوقی ضیف، در گام اول نویسنده برای ترغیب و تحریک مخاطب موفق بوده و به صورتی مسائل را مطرح کرده که مخاطب احساس می‌کند پای داستان یک قصه‌گوی با حوصله نشسته، اما در ادامه ذکر جزئیات و طولانی شدن بحث خواننده را کمی ملول می‌کند. در جمع‌بندی نهایی باید دوباره یادآور شد که شاخص‌های ارزیابی محتوایی در هفت مقوله جای می‌گیرد:

۱. روزآمدی.
۲. جامعیت.
۳. مرتبط بودن مطالب کتاب با سایر دروس وابسته.
۴. طرح سوالات جدید و افق‌های تازه.
۵. وجود تناسب میان حجم اطلاعات اصلی و حجم اطلاعات جنبی.
۶. ظرفیت مطالب کتاب در ایجاد ارتباط با موضوعات میان‌رشته‌ای.
۷. ظرفیت مطالب کتاب در برقراری ارتباط با یادگیرنده و اثرگذاری بر او.

در این قسمت بر خلاف بخش ارزیابی شکل ظاهری که جز در دو مورد اشکالی بر کتاب تاریخ الأدب العصر الجاهلی وارد نبود، می‌توان گفت که با تحلیل شاخص‌های محتوایی، باید در پنج مقوله که قبلاً به آن‌ها اشاره شده یعنی (روزآمدی، جامعیت، طرح سؤال‌های جدید، تناسب میان اطلاعات اصلی و جنبی و ظرفیت کتاب در برقراری ارتباط با خواننده و اثرگذاری بر او) تجدید نظری به وسیله ناشر صورت گیرد.

نتیجه

کتاب درسی خصوصیات و ویژگی‌های متنوع و ابعاد گوناگونی دارد. داوری درباره آن مستلزم ارزیابی همه‌جانبه و نقد و بررسی کتاب از جنبه‌های گوناگون از جمله شکل ظاهری و محتوایی است. توفیق نسبی یک کتاب درسی نتیجه حاصل جمع امتیازهایی است که آن کتاب در زمینه‌های مختلف به دست می‌آورد. اما در یک جمع‌بندی نهایی از دو شاخصه بررسی شده در مقاله، کتاب شوقی ضیف نه به صورت صد در صد اما از جوانب زیادی قابلیت استفاده به عنوان منبع درس تاریخ ادبیات رشته زبان عربی در دانشگاه‌های مختلف است، اما باید در نظر داشت یک بررسی همه‌جانبه یعنی بررسی تمام پنج

شاخصه ارزیابی که عبارتند از: ارزیابی محتوایی، روشی، زبانی، ساختاری و ظاهری. که البته این به دلیل حجم بالای کار، بررسی تمام این شاخصه‌ها در یک مقاله نمی‌گنجد. به همین خاطر در این مقاله، کتاب تاریخ ادبیات جاهلی شوقی ضیف بر اساس دو شاخص محتوایی و شکل ظاهری ارزیابی شد، که به صورت تفکیکی نتایج بیان خواهد شد. و در نهایت و در قسمت بررسی شاخصه‌های ارزیابی ظاهری کتاب تاریخ الأدب العربی العصر الجاهلی، این نتیجه حاصل شد که گذشته از حجم غیر متعارف کتاب به عنوان یک منبع درسی دانشگاهی و نیز کیفیت نامطلوب صفحه‌آرایی از نظر فاصله کم سطرها و عدم به کارگیری تصویر و شکل در صفحات، می‌توان گفت که شاخصه‌های ظاهری در این کتاب رعایت شده‌است، اما در خصوص شاخص‌های ارزیابی محتوایی با مشکلات بیش‌تری روبرو شدیم. از جمله این- که محتوای کتاب از حیث روزآمدی و جامعیت و توفیق در طرح سؤالات جدید برای مخاطب و برقراری ارتباط و تأثیر روی او، نیازمند بازنگری دوباره است.

با توجه به نقش الگویی کتاب درسی برای دانشجویان و نیز دستیابی به تألیفی همه‌جانبه، بهتر است یک کتاب درسی همه مؤلفه‌ها را داشته باشد. همچنین مناسب است کتاب‌های درسی پیش از آن‌که به صورت پیوسته به عنوان منبع درسی در ترم‌های متوالی به دانشجویان ارائه شود، به صورت آزمایشی در یک نیم‌سال مثلاً نیم‌سال دوم در شمارگانی محدود چاپ و تدریس شوند و در صورت اقبال دانشجویان به ورودی‌های بعدی هم معرفی شود. تا نقاط ضعف آن در عمل شناسایی شده و کاستی‌ها برطرف شود.

منابع

۱. افشار مهاجر (۱۳۹۲). عملکرد گرافیک در کتابهای درسی دانشگاهی. تهران: سمت.
۲. انوری، حسن و علی محمد پشت‌دار (۱۳۷۷). آیین نگارش و ویرایش (۲)، تهران: دانشگاه پیام نور.
۳. جمالی زواره و همکاران (۱۳۸۷). «معیارهای ارزیابی کتاب‌های درسی دانشگاهی». مجله پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی. شماره ۱۹. صص ۳۱-۷.
۴. رضی، احمد. (۱۳۸۵). شاخصهای ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی. تهران: سمت.
۵. رهادوست، بهار (۱۳۸۲). رویکرد بین‌رشته‌ای و مطالعات ادبی. زیبا شناخت، شماره ۹.
۶. مایرز، پت (۱۳۷۴). آموزش تفکر انتقادی. ترجمه خدایار ایلی. تهران: سمت.
۷. متین، پیمان (۱۳۸۲). «کتاب درسی معیار در انگلستان و ویژگی‌های آن». سخن سمت. شماره ۱۳، تهران: مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی وابسته به سمت.
۸. میرزاییان، وحیدرضا (۱۳۸۵). «تولید کتاب درسی الکترونیک: فرصت‌ها و چالش‌ها». کتاب درسی دانشگاهی (۲): فناوری اطلاعات و ارزشیابی. تهران: سمت.
۹. نصر، احمدرضا و همکاران (۱۳۸۵). بررسی میزان تحقق معیارهای تدوین کتاب‌های درسی در کتاب‌های دوره کارشناسی علوم تربیتی. کتاب درسی دانشگاهی (۱): ساختارها و ویژگی‌ها. تهران: سمت.
۱۰. نظری منظم، هادی و دیگران (۱۳۹۴). «معیارها و شاخص‌های تدوین و ارزیابی کتاب‌های مکالمه عربی دانشگاه پیام نور بر اساس اهداف آموزشی وزارت علوم و فناوری». مجله پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی. شماره ۳۷. صص ۱۱۰-۸۵.

Indicators of Content Assessment and Appearance of the Book " literature history of arabic "al-asr-al-jaheli" by Shoghi Zeif

Eshagh Rahmani¹

Associate Professor, of the Dept. of Arabic Language Literature(Supervisor), Shiraz University, Iran

Hamid Askari Rabari

Ph.D Scholar of Arabic Language and Literature at Shiraz University, Iran

Although development of educational equipment, still book take in to account a kind of most formal informational sources for teaching in Arabic language and literature field, and it has essential and important rule in learning matters and specially literature history. And also fruition from efficiency in compilation of schooling and colligate need to assessment and permanent criticism of them and attempt for removing weak points. In this research, assessment indicators, surface form and content of book (literature history of arabic "al-asr-al-jaheli") by shoghi zeif. It is one of the principal resources in literature history consider by description –analytic way. Finally this research achieve to weak and strong points of shoghi zeif`s book. It hope that authors and publicators with consideration of these elements, help the more efficiency of Arabic major students from this book as most principal resources to study history.

Keywords: Assessment Indicators, Surface Form, Content, Literature History, Shoghi Zeif.

¹ E-mail: esrahmani@yahoo.com